1. *Übersicht über die Symmachianischen und Laurentianischen Documenta*

LA [A]ntwort Silvesters an die Konzilsväter in Nizäa, laurentianische Fassung
bisher: Ballerini 1757, CXCf. = MPL 56, 214; MPL 8, 823f.

LB [B]rief der Konzilsväter in Nizäa an Silvester, laurentianische Fassung
bisher nicht ediert

LK [K]onzil Silvesters mit 275 Bischöfen
bisher als Exzerpt: Coustant 1721, App. 55-58; MPL 8, 825f.; Gesamttext: Poisnel 1886, 4-13.

SA [A]ntwort Silvesters an die Konzilsväter in Nizäa, symmachianische Fassung
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 54; MPL 8, 823.

SB [B]rief der Konzilsväter in Nizäa an Silvester, symmachianische Fassung
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 53; MPL 8, 822f.

SK1 Das [K]onzil Silvesters mit 284 Bischöfen, 1. Fassung
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 43-52; MPL 8, 829-840.

SK2 Das [K]onzil Silvesters mit 284 Bischöfen, 2. Fassung
bisher: vgl. Abweichungen zu SK1 in den oben gen. Editionen.

SL Das *Documentum* des [L]iberius von Rom
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 89-94; MPL 8, 1388-1393.

SM Das *Documentum* des [M]arcellinus von Rom
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 29-36; MPL 6, 11-20.

SP Das *Documentum* des [P]olychronius von Jerusalem
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 120-124; MPL Suppl. 3, 1252-1255.

SX Das *Documentum* des [X]ystus III. von Rom
bisher: Coustant 1721, App. Sp. 117-120; MPL Suppl. 3, 1249-1252.

jetzt alle mit deutscher Übersetzung und Kurzkommentar bei: Eckhard Wirbelauer, Zwei Päpste in Rom. Der Konflikt zwischen Laurentius und Symmachus (498-514). Studien und Texte, München 1993 (Quellen und Forschungen zur Antiken Welt 16), S. 227-342.

2. *Die Auflagen der Documenta*

SD I [S]ymmachianische [D]ocumenta, 1. Auflage
SK1 + SL + SX + SP + SM

SD II [S]ymmachianische [D]ocumenta, 2. Auflage der Silvestertexte
SB + SA + SK2

LD III [L]aurentianische [D]ocumenta, d.h. 3. Auflage der Silvestertexte
LB + LA + LK

3. *Siglen der benutzten Handschriften und Editionen*

In Klammern Angaben zu Alter, Schrift- und Bibliotheksheimat der Hss.

B Brüssel, Bibl. Roy., 495-505 (IX med.-3/4; Nordostfrankreich)
Ba Brescia, Bibl. Civ. Queriniana, B. II.13 (IX ex.-X; Oberitalien)
Ball Ballerini (1757, CXCf. = MPL 56, 214).
C Crabbe (1538; nach einem *codex vetustus egregio charactere conscriptus* des Dominikanerklosters in Köln, dessen Bibliothek 1659 durch Brand vernichtet wurde)
D Düsseldorf, Univ.bibl., E 1 (872-882; Rom)
E El Escorial, Real Bibl. de San Lorenzo, Z. III. 19 (XI ex.; Gegend v. Montecassino)
F Florenz, Bibl. Med. Laur., Edil. 82 (IX 3/4; wohl Oberitalien)
G Grenoble, Bibl. Mun., ms. 16 (473) (XII; Grande-Chartreuse)
H Den Haag, Rijksmus. Meerm.-Westr., 10 A 10 C (IX 2/2; Tours)
I Ivrea, Bibl. Cap., LXXIV (26) (IX med.-3/4; Frankreich)
K Köln, Dombibl., 213 (VIII in.; Northumbrien, schon im 8. Jh. in der Kölner Dombibl.)
L_1 Lucca, Bibl. Cap., 490 (VIII ex.-IX in.; Lucca)
L_2 Lucca, Bibl. Cap., 125 (IX ca. 3/4; Italien)
L_3 Lucca, Bibl. Cap., 123 (IX ex.; Italien)
L_4 Lucca, Bibl. Cap., 490 (VIII ex.-IX in.; Lucca)
M_1 München, Bayer. Staatsbibl., Lat. 5508 (780-790; Salzburg)
M_2 München, Bayer. Staatsbibl., Lat. 14008 (870-880; Rom)
Ma ehem. Malibu/Calif., J. Paul Getty Museum, 83.MQ.162, vormals: Cheltenham, Phillips Libr. 17849, dann: Slg. Ludwig XIV. 1 (VIII 4/4; Oberitalien)
Mo Modena, Bibl. Cap., O. I. 12 (VIII; viell. Nonantola)
Mz Monza, Bibl. Cap., h. 3/151 (IX ex.; Oberitalien)
N_1 Novara, Bibl. Cap., 84 (VIII 2/2; Oberitalien, viell. Novara)
N_2 Novara, Bibl. Cap., 30 (IX 2/2; Novara)
N_3 Novara, Bibl. Cap., 15 (XII 1/2; Novara)
O_1 Oxford, Bodl. Libr., Laud. misc. 421 (893) (IX ex.; wohl westdeutsch, Bibl.heimat: Würzburg)
O_2 Oxford, Bodl. Libr., Hatton 6 (XIII 1/2; Nordwestfrankreich)
P_1 Paris, Bibl. Nat., Lat. 3836 (VIII 2/2; Corbie oder Umgebung)
P_2 Paris, Bibl. Nat., Lat. 4279 (IX med.; wohl Westfrankenreich)
P_3 Paris, Bibl. Nat., Lat. 1455 (IX 3/4-4/4; vielleicht Nähe Reims)
P_4 Paris, Bibl. Nat., Lat. 4280A (IX 2/2; Reims; Bibl.: St. Remigius in Reims)
P_5 Paris, Bibl. Nat., Lat. 3854 (XII 1/2-med. und XII 2/2-XIII; Normandie, viell. Jumièges)
P_6 Paris, Bibl. Nat., Lat. 2796 (813 oder kurz danach; Frankreich [wohl Corbie])
P_7 Paris, Bibl. Nat., Lat. 3842A (IX med.-3/4; vielleicht aus Paris)
P_8 Paris, Bibl. Nat., Lat. 1454 (IX 3/4; wohl aus der Gegend von Paris)
P_9 Paris, Bibl. Nat., Lat. 4280AA (X; Oberitalien)
P_{10} Paris, Bibl. Nat., Lat. 16897 (XII; Frankreich)
Pi Pistoia, Bibl. Cap. Fabron., C. 130 (IX ex.-X; Italien)
R_1 Rom, Bibl. Vallic., A. 5 (860-870; Mittelitalien, wohl Rom)
R_2 Rom, Bibl. Vallic., F. 54 (XI ex.; Mittelitalien)
S St. Paul i. Lavanttal, Stiftsbibl., 7/1 (VIII med.-2/2; Italien, seit dem 9. Jh. auf der Reichenau)
V_1 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 1342 (VIII 2/2 bzw. IX 2/4 und 3/4; wohl Rom)
V_2 Vatikan, Bibl. Apost., Barb. Lat. 679 (VIII ex.-IX in.; wohl Oberitalien, viell. Aquileja, Bibl.: San Salvatore/Monte Amiata [XI])
V_3 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 5845 (914-934; Bibl.heimat: Montecassino bis 1619)
V_4 Vatikan, Bibl. Apost., Reg. Lat. 848 (860-880; Frankreich [Umgebung v. Tours?])
V_5 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 1353 (1461; Kopie einer Handschrift aus Bergamo)
V_6 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 6808 (XI 1/2-med.; Farfa)
V_7 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 3788 (XI-XII; Italien)
V_8 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 629 (XI ex.-XII in.; Sant'Antimo bei Montalcino)
V_9 Vatikan, Bibl. Apost., Vat. Lat. 1343 (X-XI; Oberitalien, viell. Pavia?)
Ve_1 Vercelli, Bibl. Cap., LXXVI (IX ex.-X 1/2; Vercelli)
Ve_2 Vercelli, Bibl. Cap., CLXV (IX 2/4; Oberitalien, schon im 9. Jh. in Vercelli)

4. STEMMATA

STEMMA I

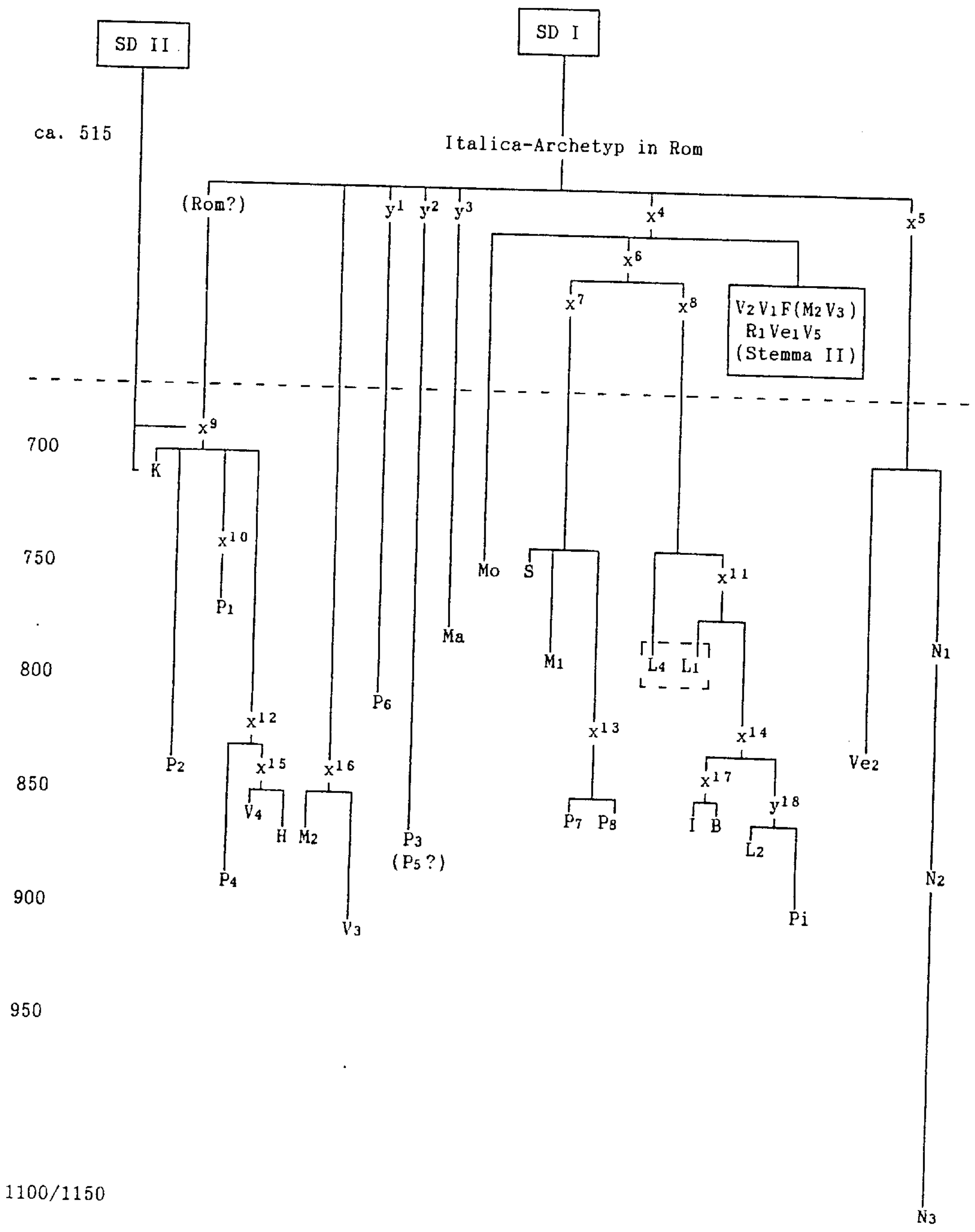

STEMMA I

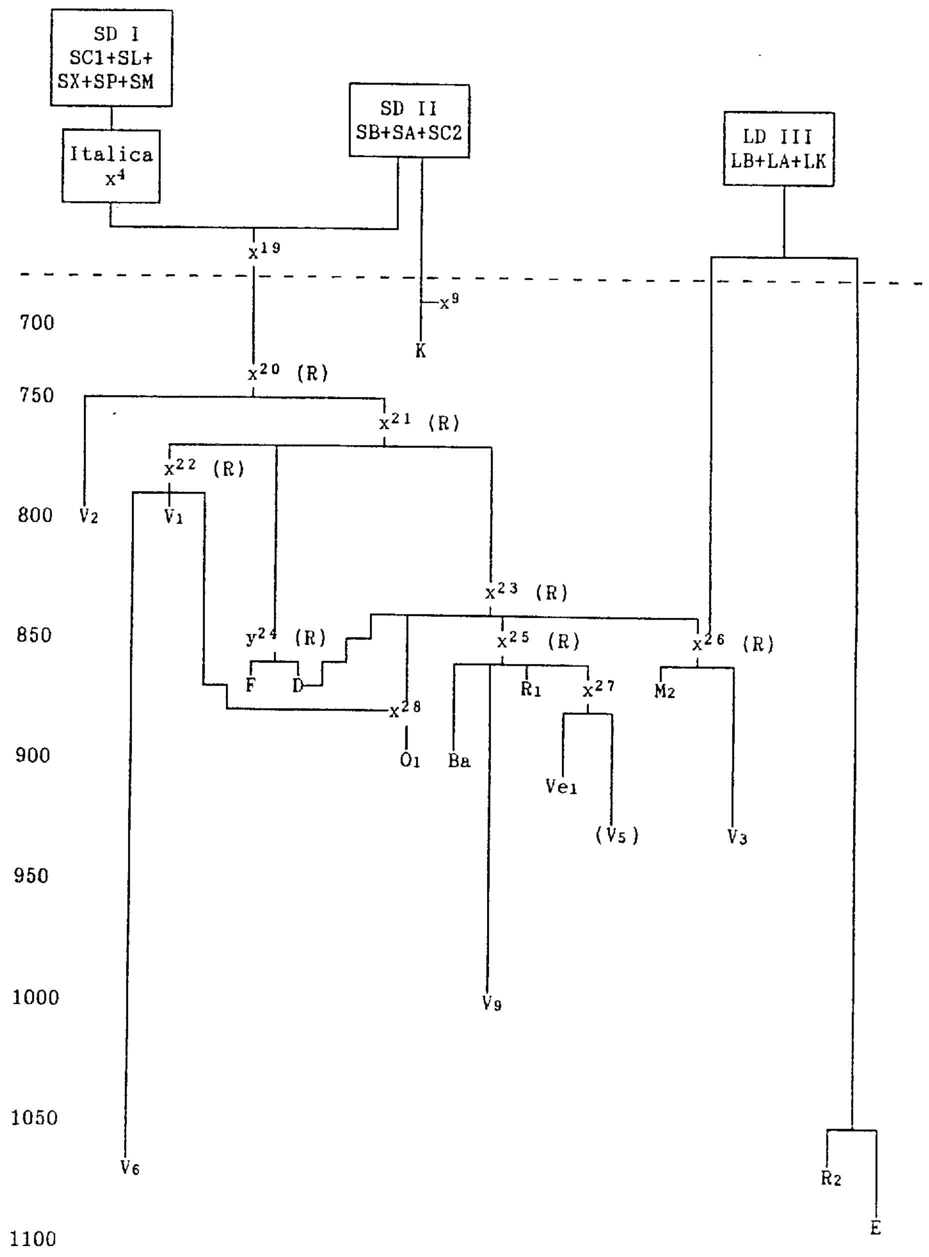

Um Überkreuzungen zu vermeiden, entspricht die Reihung der Siglen nicht vollständig derjenigen der Edition.

(R) = Entstehungsort Rom

5. Auszüge aus den Symmachianischen und Laurentianischen Documenta

Datierung

SK1, 80-104 *Dicit autem Siluester episcopus urbis Romae rationem hanc: »audite me, fratres et coepiscopi et uniuersus ordo ecclesiae Romanae:quoniam bonum est, ut fixas continas habeat ecclesia, ut regiae ecclesiae non baticinentur, sed sit firma et claudeat ostium propter persecutorem et habeat firmum murum, unde expugnet aduersarios, – cognitum loquor et probo Calistum et Victorinum, qui arbitrio suo fecerunt creaturam, et Iobianum, qui in sua extollentia dicebat non pascha ueniret die suo nec mensem, sed X Kl. Maias custodire. ego enim, sicut lex memorat, inuestro iudicio commendo sermonem: ut introducantur hii tres quidem, primo arbitrio Calistum damnari conroboretur examen. qui se Calistusita docuit Sabellianum, ut arbitrio suo sumat unam personam esse trinitatis, non enim coaequante patre et filio et spiritu sancto.*
Victurinum itaque, praecipue {praesul} regionis antistitis, qui in sua ferocitate, quidquid uellet, adfirmabat hominibus et cyclos paschae pronuntiabat fallaces, ut hoc, quod constituit X Kl. Maias custodiri, uestro sermone, sicut ueritas habet, cassetur et nostro iudicio condemnetur et filiorum nostrorum augustorum praecurrat auctoritas condemnandum Victorinum episcopum. «et introierunt omnes, ut suo sermone damnarentur. iudicio damnauit autem Ippolitum diaconum Valentinianista et Calistum, qui in sua extollentia separabat trinitatem, et Victorinum episcopum, qui ignorans lunae rationem sub arbitrio suitenacitate dirumpebat ueritatem. et praesentia episcoporum supradictorum et presbyterorum cleroque gradorum damnauit Ippolitum, Victorinum et Calistum et dedit eis anathemata et damnauit eos extraurbes suas.

SA, 12f. *alligabo praecepta, propter Victurum, qui arbitrio suo quidquid uellet, adfirmabat et cyclos paschae pronuntiabat fallaces.*

LA, 10-16 *hoc sciret caritas uestrae credidimus intimandum concilio a nobis congregatum in dioecesi nostra contra Victorinum episcopum et Hyppolitum diaconum, qui claruerunt Manicheorum consortio, et Iobianum et Calixtum, qui in sua extollentia dicebant non pascha uenire die suo nec mense, sed decimo Kl. Maias custodiri. quos damnatos et eiectos extra ecclesiam et excommunicatos omnis mundus cognoscat.*

LK, 13-16 *II De paschae sollempnitate*
»Omnibus episcopis et presbyteris praeceptum esse paschae obseruantiam custodiri a luna XIIII, usque ad XXI, ita ut dies dominicus coruscet.« »placet.«

Assoziationen in den Namenslisten:

SP, 50-52 *Iustus, Festus, Palumbulus, Eufemius, Cicero, Familiaris, Felix, Augustinus, Ippolitus, Theodolus, Symmachus, Leo, Pelagius, Paulus, Restitutus, Reuocatus, Polychronius, Sabinus, Pardus, Spesindeo, Triton*

LK1, 41 *Tinulus, Asellus, Iacobus, Felicissimus, Quadratus, Alexander, Philippus, Exsuperantius, Yppolitus*

LK1, 57f. *Anastasius, Hostilis*

Wortspiele:

SP 1-15 *Hoc indiculum collegit Archidamus praesbyter et ipse quasi in cartarium ecclesiae conlocauit.*
Erat quidam sacerdos nomine Polychronius episcopus Hierusolimitanus. id per inprudentiam senectutis dicebat, quod Hierusalem prima sedis esset. et ore superbo et quasi de superiore adfirmabat se pontificem esse etsummum sacerdotem.et quasi in sua senectute semper infidentia conroborabatur, ita ut acciperet remunerationem et ordinaret presbyteros et diaconos. et nisi accepisset satis dignum munus, non ordinabat episcopum.et quia, quod ei prout uidebatur copulentia, quod canonurbis damnauit, diaconos Aethiopos uel Aegyptos in suo gremio ordinabat. et ecclesiam quamlibet sicubi in eius regione parrociarum ad dedicandas rogaretur, non dabat auctoritatis suae faculam, nisi decemlibras auri accepisset remunerationem. nam clerus omnino urbis Hierusolimitanae non ascendebat gradum suum currens, nisi dedisset remunerationem.

SL, 35-48 *Hoc cum legisset ex libro antiquo, edoctus a libro Siluestri episcopi Romanorum eo – quod et publice praedicaret –, quia in nomine Iesu Christi crucifixi a lepra mundatum fuisse per Siluestrium Constantinum a[u]gustum patruum Constantis. erat enim Constans non integre Christianus sed quasi temptator; baptizatus tamen in trinitate, non tamen integre confitebatur trinitatem; baptizatus autem est ab Eusebio Nicomedense in Nicomediain Aquilone uilla; hic uero dicebat alios filios habuisse de Maria Ioseph. hoc cum audisset, Liberius episcopus urbis Romae coepit deridere eum et clara uoce christianis accusare et dicere: »ex omni uirtute non erit tuum regnum, quia non times dominum deum tuum.« hoc cum multi referrent regi Constanti, iratus est uehementer et iussit eum extra ciuitatem habitare. habitabat autemab urbe Roma miliario tertio quasi exsul in cymiterio Nouellae in uia Salaria.*

SL, 83-85 *erat enim ibi non longe a cymiterio Nouellae cymiterius Ostrianus, ubi Petrus apostolus baptizauit.*

SL, 153-161 *Alia autem die, quae est feria secunda, audiuit uniuersa plebs, quod Constans adeptus quidem uictoria fecerat clara, sensu alieno dicebat: »in Nicomediam*

uadam.« et transiuit usque ad Nicomediam et in Aquilone uilla, ubi baptizatus est ab Eusebio Nicomedense – ibidem in Arrianorum dogma declinat. eodem tempore in eodem loco mortuus est et sepultus Constante III et Constantio (augusto et basso) consulibus XIIII Kl. Maias. – et sedit eadem sedem Petri apostoli annos XVII, menses III, dies VIII. in eius tempore fabricata est absis in urbe Roma in regione quinta. et requieuit in pace.

Regeln Silvesters, deren Themen auch Gelasius in seiner Dekretale Necessaria rerum (JK 636 = Gelas. ep. 14, ed. Thiel) behandelt

SK1, 117-120 *»Commoneo autem uestrum, consortes, munimen, ut de reditus ecclesiae quattuor partes fieri, et quota pars exigatur ab ecclesia, unam partem pontificem cum fratribus, dimidiam ad ecclesias releuandas, dimidiam presbyteris et duas diaconibus cum omni clero uel peregrinis.«*

vgl. dazu Gelasius ep. 14 (JK 636), c. 27:

27. Quatuor autem tam de reditu quam de oblatione fidelium, prout cujuslibet ecclesiae facultas admittit, sicut dudum rationabiliter est decretum, convenit fieri portiones: quarum sit una pontificis, altera clericorum, pauperum tertia, quarta fabricis[115]) applicanda. De quibus, sicut sacerdotis intererit, integram ministris ecclesiae memoratam dependere quantitatem, sic clerus[116]) ultra delegatam sibi summam nihil insolenter noverit expetendum. Ea vero, quae ecclesiasticis aedificiis attributa sunt, huic operi veraciter praerogata, locorum doceat instauratio manifesta sanctorum: quia nefas est, si sacris aedibus destitutis, in lucrum suum praesul impendia his designata convertat. Ipsam[117]) nihilominus adscriptam pauperibus portionem quamvis divinis rationibus se dispensasse monstraturus
Matth. 5, 16. esse videatur, tamen juxta quod scriptum est: *Ut videant opera vestra bona, et magnificent Patrem vestrum, qui est in coelis,* oportet etiam praesenti testificatione praedicari et bonae famae praeconiis non taceri.

SK1, 140-144 *»Nullus etiam episcoporum uirginem sacratam maritali consortio expeteret benedici, nisi eam probauerit LXXII annorum esse constituta. ibi probabitur iudicium, pudicitia uera, ut in LXXII annos requirens uerum Christum, pudicitia custodita, uncta uertice, introducatur ad nuptias Christi, uelamen capitis ferens, non cordis.«*

vgl. dazu Gelasius ep. 14 (JK 636), c. 12 + 13, vgl. auch c. 20, 21

12. Devotis quoque Deo virginibus, nisi aut in Epiphanorium[71]) die aut in albis paschalibus, aut in apostolorum natalitiis sacrum minime velamen imponant, nisi[72]) forsitan, sicut de baptismate dictum est, gravi languore correptis, ne sine hoc munere de saeculo transeant, implorantibus non negetur.

13. Viduas autem velare[73]) pontificum nullus attentet, quoniam[74]) quod nec auctoritas divina delegat, nec canonum forma praestituit, non est penitus usurpandum; eisque sic ecclesiastica sunt ferenda praesidia, ut nihil committatur illicitum.

SK1, 158-172 *Et praesente synodo constituit, ut nullus ex laica persona ad honorem acholitus usque ad episcopatum subleuaretur, nisi prius fuisset lector annis XXX, deinde una die exorcista, et postea caperet onus acholiti et faceret in eodem ordinem acholutus annos decem, ut acciperet onus subdiaconi, et in subdiaconatu esset annos V, deinde ad diaconatus honorem pertingeret fixus rogantibus XXX presbyteris examen, ut esset diaconus cardinalis, – quia a prima sede erat constitutum – ut seruiret annis septem, hoc enim, quodsi quis desideraret ordinem presbyterii, ita exigeretur, ut in septem annos cuncto clero Romano probaretur doctrinae, natiuitatis, generositatis et consilio non expetens praedam a quemquam, opinione clara, firma omnes presbyteri declararent et firmarent, et sic ad ordinem presbyterii accederent et facerent in eodem ordinem annorum tres. et si exigat ordo uel dispositio uel cura pietatis aut sanctitatis, ad onus episcopatus accederet, ut omnis clerus peteret ordinari ex uno uoto perenni.*

vgl. dazu Gelasius ep. 14 (JK 636), c. 2:

2. Priscis igitur pro sui reverentia manentibus constitutis, quae, ubi nulla vel rerum vel temporum perurgeat angustia, regulariter convenit custodiri[30]), eatenus ecclesiis, quae vel cunctis sunt privatae ministris vel sufficientibus usque adeo dispoliatae servitiis, ut plebibus ad se pertinentibus divina munera supplere non valeant, tam instituendi[31]) quam promovendi clericalis obsequii sic spatia dispensanda concedimus: ut si quis, etiam de religioso proposito et disciplinis monasterialibus eruditus, ad clericale munus[32]) accedit, imprimis ejus vita praeteritis acta temporibus inquiratur: si nullo gravi facinore probatur infectus, si secundam non habuit fortassis uxorem, nec a marito relictam sortitus ostenditur; si poenitentiam publicam fortasse non gessit, nec ulla corporis parte vitiatus apparet; si servilis[33]) aut originariae non est conditionis obnoxius; si curiae jam probatur nexibus absolutus; si assecutus est litteras, sine quibus vix fortassis ostiarium[34]) possit implere: ut si his omnibus quae sunt praedicta fulcitur, continuo lector vel notarius aut certe defensor effectus, post tres menses exsistat acolythus, maxime si huic aetas etiam suffragatur, sexto mense subdiaconi nomen accipiat, ac si modestae conversationis honestaeque voluntatis exsistit, nono[35]) mense diaconus completoque anno sit presbyter: cui tamen, quod annorum fuerant interstitia collatura, sancti propositi sponte suscepta doceatur praestitisse devotio.

Parallelen zwischen den Texten:

SK1, 205-207 *»Nemo enim iudicabit primam sedem, quoniam omnes sedes a prima sede iustitia desiderant temperari. neque ab augusto, neque ab omni clero, neque a regibus, neque a populo iudex iudicabitur.«*

SM, 219f. *» ... nemo enim umquam iudicauit pontificem nec praesul sacerdotem summum, quoniam prima sedis non iudicabitur a quemquam.«*

SK1, 112f. *diaconus autem cardine* [*cardinarius* K, *cardinalis* P_7P_8 sowie SK2 außer V_2 F] *constructus* [*constitutus* $M_1P_7P_8$] *urbis Romae*

SK1, 128f. *et diaconi non essent plus nec amplius per parrociarum examen nisi duo, et diacones cardinales urbis Romae VII*

SK2, 116-118	*et diaconi cardinales ur. VII, ita tamen, ut dalmaticas uterentur et pallia linostima leua eorum tegeretur* (zu diesem Zusatz vgl. Liber Pontificalis 1, ed. L. Duchesne, 171 (Silvester), 11f., ferner ebd. 225 (Zosimus), 2.
SK1, 130-132	*ut a subdiaconousque ad lectoremomnes subditi essent diacono cardinali urbis Romae, in ecclesia honorem repraesentans*
SK1, 162-164	*deinde ad diaconatus honorem pertingeret fixus rogantibus XXX presbyteris examen, ut esset diaconus cardinalis, – quia a prima sede erat constitutum – ut seruiret annis septem*
SP, 75-77	*episcopi numero LXXVI et duo diacones cardinales Romani et tres presbyteri et tres episcopi, qui directi fuerant, concluserunt suscribentes in eius damnationem*

SK1, 210f.	*et fixit canonem hunc Siluester episcopus in urbe Roma et omnibus episcopis asparsit.*
SL, 1-4	*Incipit gesta Liberii episcopi* *collectum, quod asparsum fuerat, gestae huius* *secretum per Damasum diaconum, qui postea presbyter, deinde praesul Romae* *Anno nono regni Constantis regis nepotis Constantini a[u]gusti magniuiri*
SP, 100	*»quod ei temporale cessum fuerat, uendidit, populo cleroque asparsit.«*
SM, 1-12	*Cum multi in uita sua asparsu mentis suae uacillitate mentiebantur origine dicentes, quod deorum superstitionem uanitatis super se sentirent, et ad sacrificandum eodem tempore multi inducerentur per pecuniam, ut turificarent diis, Marcellino itaque episcopo urbis Romae uenit quidam nomine Vrbanus, qui erat pontifex Capitolii et repletus multitudine malitiae, coepit cum eo habere altercationem de turificandum diis, et dicens ad Marcellinum episcopum urbis Romae: »si Christus uester, quem dicitis natum de uirgine Maria, quod apud semetipsum prima luce missi magi ab Herode obtulerunt ei? munera quae? aurum, tus et murra, ita ut scirent sacerdotes, per quid placarent hunc, quem dicitis resurrexisse et sedere super.«*

SK1, 15	*collegit autem in gremio sedis suae*
SK1, 105	*fecit gradus in gremio synodi*
SK1, 133f.	*repraesentans obsequium siue in publico siue in gremio ecclesiae tantum pontifici*
SK1, 156f.	*subordinauit, non ordinauit aut consecrauit eos, nisi in gremio basilicae consecrauit*
SL, 9f.	*qui eum ordinauit diaconum in ciuitate in gremio basilicae Constantinianae*
SP, 10f.	*diaconos Aethiopos uel Aegyptos in suo gremio ordinabat*
SP, 82f.	*locus eius intactus seruaretur in gremio urbis Hierusalem*
SM, 184f.	*singulis autem adstantibus in gremio trecentorum episcoporum et XXX presbyterorum Romanorum*
SA, 11f.	*adque me in gremio synodi parua propter disciplinam ecclesiae alligabo praecepta*

vgl. zu *in gremio* + Gen. auch den Paneg. Theod., MGH AA 7, 204, 29:
Educavit te [i.e. Theodericum regem] in gremio civilitatis Graecia praesaga venturi.

SK1, 18f.	*et alii LVII episcopi partis Rinocoruris, quorum chirografus in eorum concilio declaratur*
SK1, 73f.	*et alii, quorum chirografus cucurritet opinio sanctitatis*
SK1, 181f.	*quidquid sermone fixero, uestro chirografo confirmetur*
SK1, 203f.	*»Quod si quis hunc chirografum praesentem et publice egerit dictum, condemnetur in perpetuum.«*
SX, 24f.	*et coepit rogare eum de ingenuitate Epifanii, tantum utchirografum augusti munitus per ecclesiam uindicaretur.*
SP, 38f.	*nam etiam et chirografum aug. Valentiniani et Theodosi [et ...] episcopi Constantinopolitani*
SM, 168-170	*haec tribunal nostro sermone, nostro chirografo, nostro eloquio, nostro auxilio, nostra constantia et ueritate fixa et praeclara dispositione auditionis exhibemus ligamen.*
SM, 200-202	*damnauerunt synodus et presbyteri XXX uoce clara chirographo firmo Vrbanum, Castorium et Iuuenalem presbyteros et Gaium et Innocentium diaconos*
SA, 9f.	*meo consensu et cyrografum uel discipulorum meorum offero in uestrum sanctum concilium*

SK1, 144	*uelamen capitis ferens, non cordis*
SX, 45	*conroborent uniuersa uelamina cordis mei*
SP, 21f.	*intimauit eis uniuersum uelamen cordis eius*
SM, 189	*non cognoscis uniuersum uelamen cordis tui*

Quellen für SD I/II:

SL, 115-131	*et tertio die uenit Damasus, uenit Siricius, uenit Innocentius, uenit Priscus et Dionisius et Vrbanus diaconi ad beatum Petrum apostolum. erant enim ibi monumenta, et super aqua denatabat. fecit autem quasi cum eos consilium Damasus et dixit: »date mihi opera mysterii, ut haec aqua emundetur desuper cadauera hominum.« fecit autem cuniculos duos et exinaniuit locum illum, qui est a dextra introeuntibus in basilicam beati Petri apostoli. habebat enim ibidem fontem, quae non sufficiebat. et cecidit montem Damasus manu sua. et introiuit plus quam consuetum est. et construxit fontem. et nuntiauerunt hii omnes Liberio episcopo, quid actum fuisset. et iussit conuenire omnes presbyteros, clerosque et uniuersos gradibus uel fideles. et uoce clara dixit: »uocat Petrus oues*

6

suas. ecce homo fidem seruans, Christum audiens et me peccatorem. fecit ouile ouium et dedit eloquio meo dulcitudinem mellis. propter quod ego gaudeo, quia non dimisit Petrus introire lupum et deuastare oues eius. sciatis baptismum me praedicare in basilica Petri apostoli.« hoc omnes cum gaudio susceperunt.

ICVR 2, 4098. Tabula marmorea in multas partes effracta, 3,26 × 0,97, litteris philocalianis, nouiciis in parte *b*, mm. 60 in u. 1-3, mm. 55 in reliquis. Aetate Damasi pontificis (a. 366-384).

Exhib. Anonymus saec. VIII, cod. Paris. 8071 c. 62, inde de Rossi, *Inscr.* II p. 56,14, cod. Cant. c. 232', inde Levison, p. 350,1 et Silvagni, n. 1; ex antiquissimo fortasse exemplo Balbanus ap. Gorium, cod. Maruc. A 6 c. 193, e quo anonymus cod. Senens. C VIII 4 c. 60 et Fabius Chigi, cod. Vat. Chis. A I 29 c. 14; e lapide a se reperto Vegius, cod. Vat. 3750 et cod. Paris. deperditus (unde Ianningus, *Acta ss.* VII iun. p. 80), Vat. Ottob. 1863, inde Vat. Ottob. 751 (e quibus de Rossi, l. c. p. 349,5), quorum ex alterutro Baronius, *Annales* ad a. 384 (unde Sarazanus, *Carm. Damasi* n. 39, Fonseca, *De basil. S. Laurentii* p. 9, Severano, p. 75), ex apographo Vegii facile Cyriacus, cod. Aug. D 4 18 c. 14, e quo Peutinger, cod. August. 526 c. 99' et I. Bembus, cod. Monac. c. 50'; Sabinus, cod. Marc. X 195 c. 277, ap. de Rossi, *Inscr.* II p. 411,5; Bosio, *Roma sott.* p. 27, e quo Aringhi, *Roma subt.* I p. 223; Torrigio, *Grotte Vat.* p. 98; Grimaldi, cod. Vat. Barb. 2733 c. 245', Ciampini, *Vetera monum.* p. 59; Dionysius, *Cryptae* p. 61 tab. XXVII minus recte; Marini ap. Mai, p. 168,4; Fea, *Varietà di notizie* p. 161; Bunsen, *Beschr. d. Stadt Rom* II p. 57; e prioribus Lanciani, *Acque* p. 26, Duchesne, *Lib. pont.* I p. CXXII, Buecheler, *Carm. epigr.* n. 380, Ihm, *Damasi epigramm.* n. 4, praeterea de Waal, *Röm. Quartalschr.* I p. 19, Kirsch, ibid. IV p. 118, Armellini, *Chiese* p. 526, Elter, *Mus. Rhen.* XLIII p. 123, Dufresne, p. 29, aliique. Exemplaris gypsei imaginem expresserunt de Rossi, *Mus. Pio-Later.* tab. 1, Marucchi, *Monum. Lat.* tab. 44,2, inde Diehl, n. 1760. Imaginem e lapide luce depictam uide in tab. XX, 1.

« Eius (basilicae) aquaeductus gratia Damasus ipse elegantissimos versus edidit lapide marmoreo sculptos, qui adhuc lateri basilicae adfixus est » Vegius; « carmina b. Damasi reperta in clivo super ecclesiam b. Petri » Cyriacus; « in lapide post tribunam S. Petri in Vaticano » Balb.; « carmina Damasi pontificis incisa in tabula marmorea ferreis uncis suffulta in exteriore fronte parietis ad latus dextrum templi divi Petri ... » Sab. In cryptis Vaticanis Bos. ceterique; ibi adhuc n. 47. Ectypum prostat in mus. Later. par. I 2.

a *b*

CINGEBANT LATICES MONTEM TENEROQVE MEATV
CORPORA MVLTORVM CINERES ATQVE OSSA RIGABANT
NON TVLIT HOC DAMASVS COMMVNI LEGE SEPVLTOS
POST REQVIEM TRISTES ITERVM PERSOLVERE POENAS
PROTINVS ADGRESSVS MAGNVM SVPERARE LABOREM
AGGERIS INMENSI DEIECIT CVLMINA MONTIS
INTIMA SOLLICITE SCRVTATVS VISCERA TERRAE
SICCAVIT TOTVM QVIDQVID MADEFECERAT HVMOR
INVENIT FONTEM PRAEBET QVI DONA SALVTIS
HAEC CVRAVIT MERCVRIVS LEVITA FIDELIS

Lectiones uarias, uel potius peccata, in editis auctoribus crebriores, haud iuuat recensere cum minimi momenti sint; praestat autem Sabini adnotationem referre: « ibi discimus hasce uoces ita scribi debere *adque* : *adgressus* : *quidquid* et *umor* ».

Descripsit de Rossi, ego contuli. Quod ad lapidis sinceritatem adtinet, hoc animaduertendum, cum nullum dubium admoueri possit in parte *a*, litteras adtritu pedum consumptas apicibus fere euanidis et marmor satis effractum praebente, partem *b* autem in summam renouati operis suspicionem adducere uel si phototypica lapidis imago in tab. cit. diligenter respiciatur; in hac enim clare apparet marmor integrum esse, haud consumptum et a parte *a* natura coloreque diuersum, ac litteras nitidas a prioribus forma et apicum ductu, praesertim G, M, R, nec non spatiis differre; u. 2 ATQVE et u. 8 HVMOR contra certam Sabini lectionem eiusque singularem notam suspicionem confirmant et efficiunt ut adseri tute possit post eiusdem aetatem hanc lapidis partem ab artifice quodam peritissimo esse refectam.

ICVR 2, 4096. Aetate Damasi pontificis (a. 366-384).

Exhib. cod. Vat. Pal. 833 c. 30, inde Gruterus, p. 1163,10 (e quo Baronius, *Ann.* ad a. 384, Sarazani, *Damasi opera* n. 17, Fleetwood, p. 389, Merenda, *Carm. Dam.* n. 37, Rivinus, *Dam. carm.* n. 18), Marini ap. Mai, p. 168,3, Sarti, *App.* p. 94, de Rossi, sch. 19298, *Bull. arch. crist.* 1867 p. 33, 1877 p. 8, *Museo Pio-Later.* p. 26, *Inscr.* II p. 147,10, Langen, *Gesch. d. röm. Kirche* p. 597, Kirsch, *Röm. Quartalschr.* IV p. 119, Ihm, *Dam. epigr.* n. 5. « Ad fontes » cod. Pal.

NON HAEC HVMANIS OPIBVS NON ARTE MAGISTRA
. . . .
SED PRAESTANTE PETRO CVI TRADITA IANVA CAELI EST
ANTISTES CHRISTI CONPOSVIT DAMASVS
VNA PETRI SEDES VNVM VERVMQVE LAVACRVM
VINCVLA NVLLA TENENT *quem liquor iste lauat*

2 lacunam non indicat cod. 6 *teneat acatius volum soluit* Pal.

V. 1 sumptum esse e Verg. *Aeneid.* XII 427 Sarazanius uidit. V. 2 lacunam de Rossi primus animaduertit; u. 6 cum Baronio emendauit *tenent* et loco trium uocabulorum, quae in cod. secuntur ex alio titulo huc male intrusa, suppleuit *quem liquor iste lauat*, cum totum uersum perperam iam refinxisset Rivinus *sic praestante Petro uincula non teneat.* Dubitauit Ihm an mutilum hoc carmen Damaso tribui posset, in suspicionem adductus uerbis *antistes Christi*, quae tantum in epigrammatis saec. V reperiantur.

zu SL 88-100; 153-161

ICVR 2, 4095. Aetate eiusdem imperatoris (a. 337-350).

Exhib. Vegius, codd. Vat. 3750, Vat. Ottob. 751 et 1863 et ap. Ianningum, *Acta ss.* VII iun. p. 62 (ex quo Piper, *Zwei Inschriften* p. 44), inde Panvinius ap. Mai, *Spicil.* IX p. 226, Grimaldi, cod. Vat. Barb. 2733 c. 164', de Rossi, *Inscr.* II p. 345,2.

« Sunt et in alio arcu absidae super altare maius aliae litterae, quae negligentius habitae maiore ex parte corruerunt, sed ex paucis earum, quae uix adhuc legi possunt, deprehenduntur licet non integra uerba haec » Veg.

. . . CONSTANTINI . . . . EXPIATA . . . . HOSTILI INCVRSIONE . . .

EXPLETA Iann. et Piper. Lacunas non exhib. Vegius, sed ex eius uerbis recte coniecit de Rossi, qui adnotauit « lacuna tamen post EXPIATA incerta est ».

Suppleuit de Rossi probabili coniectura ... *Constantini* [*aug. patris?*] ... *expiata* ... *hostili incursione* [*depulsa*] ... Hanc inscriptionem, litteris musiuis in fronte absidis positam, recte is conligans cum carmine superiore in circuitu eiusdem absidis inscripto, quae a Constantino coepta facile est temporibus Constantis filii perfecta, huius aetati adtribuit.

SL, 153-161 *Alia autem die, quae est feria secunda, audiuit uniuersa plebs, quod Constans adeptus quidem uictoria fecerat clara, sensu alieno dicebat: »in Nicomediam uadam.« et transiuit usque ad Nicomediam et in Aquilone uilla, ubi baptizatus est ab Eusebio Nicomedense – ibidem in Arrianorum dogma declinat. eodem tempore in eodem loco mortuus est et sepultus Constante III et Constantio (augusto et basso) consulibus XIIII Kl. Maias. – et sedit eadem sedem Petri apostoli annos XVII, menses III, dies VIII. in eius tempore fabricata est absis in urbe Roma in regione quinta. et requieuit in pace.*

Seltene Vokabeln und Wendungen:

SK1, 8-12 *Siluester igitur episcopus urbis Romae congregans fratres, cumpresbyteros et coepiscopos uel diaconos suos, ciues Romanos, et quoniam mater ecclesia genuerat filium carissimum Constantinum, integre igitur Siluester episcopus urbis Romae suis eum ornare desiderat et filios eius frequenter lactare et gradus eius ordinis et consuetudinis consternere.*

SK1, 82 *ut fixas continas habeat ecclesia* (zum Kontext s.o. unter: Datierung)

SL, 54-57 *respondit autem Dionisius presbyter ad Liberium episcopum urbis Romae et dixit: »praesul sancte et innocens a corruptione et fortis in palmarium Christi, tu enim bene scis, quoniam Petrus apostolus quando negabat, aegrotabat*

SP, 9-11 *et quia, quod ei prout uidebatur copulentia, quod canonurbis damnauit, diaconos Aethiopos uel Aegyptos in suo gremio ordinabat*

Notanda

SK1, 19f. *et alii LVII episcopi partis Rinocoruris, quorum chirografus in eorum concilio declaratur ...*

SK1, 24-29 *lectores urbis Romae XC, quorum praesentes parentes audiebant,*
notarii ecclesiae XIIII, qui gesta diuersorum martirum suscipientes {ordinare} narrabant.
Hos omnes etiam dum uno {examen} articulo sanctitatis colligeret intermas supradictas, ita uero, ut nemo laicorum praeses uideretur, nomina autem episcoporum haec sunt: ...

SL, 91f. *ideo haec plaga multitudinis barbarorum ingens uenit super Romania.*

SX, 47-61 *erant enim ibi patricii uel consules isti: Paterius exconsul, Anatolius exconsul, ipse Bassus exconsul, Marinianus patricius, Albinus patricius, Sigisbuldus patricius, Honoratus patricius et praefectus urbi, Eutimius ex praefecto urbi, Valerius patricius, Claudius patricius, Fonteius ex praefectis, et aduocati isti: Quirus, Deutherius, Alexander, Heliocarus, presbyteri autem urbis Romae omnes XLVIII, diacones quinque.*

SM, 18-20 *Venientes autem die, quod dicunt Vulcan[al]ibus, dicit ei Vrbanus: »faciamus hinc et inde duas cartulas quasi incrementa petitionum et adferamus clementissimis principibus.«*

SM, 24-42 *dicit autem Vrbanus: »loquemini ad nos, conpontifices clementissimi atque inuictissimi principes, quoniam deum Iouem atque inuictum Herculem corporei fabricantur, et Iouem, quem dicimus caelum, terram mareque, simul cum Saturno menstruantem. quare ergo hoc Marcellinus pontifex, sicut et ego, non turificat maiestatibus?« dicit itaque Dioclitianus: »non execrare hominem hunc, quoniam nostrae clementiae non difficultat[e] exhibet, inflammari, sed eius consilium accipiamus, utrumque quoniam non probauimus eum nostrae serenitati esse obscurum nec eum contradeos inmortales dare sententiam.«*
Romanus itaque et Alexander secrete dixerunt Dioclitiano: »si hunc, domine atque inuictissime princeps, consilio tenueris blandimentis, omnem urbanam plebem habebis unitam conseruare et gentes per sacrificia fidelissima obiurgare.«
dicit autem Dioclitianus ad Marcellinum episcopum urbis Romae: »uideo prudentiam tuam, quoniam magna est, ut nostra sit amicitia, quam diis et uniuerso mundo sit inimica. ueni itaque eloquentia tua, nostrum incrementum satia fauore eloquium.
Veniens autem ad templum Vestianum et ad Isidem et introduxit episcopum.

SM, 65f. *Factus itaque synodus, non tamen collecti sunt in integro sacerdotes, quia curriculus urgebatur persecutionis.*

SM, 96-100 *ipsos etiam damnauerunt et iudicabant, non tamen iudicabant pontificem, quia hoc ex uno ore erant conroborati, ut intra hos LXXII testimonia ipse iudex, ipse reus, ipse semetipsum ea praesentia eorum innocentem se seruaret et infidelem se damnaret, quoniam in LXX et II libra occidua reparatione resurgit annus.*

SM, 141-144 *»amisso ordine intret examen, quoniam omnes tegulae,« dicit Petrus episcopus, »dum tultae fuerint de fornace, iam coctae iterum coquuntur a sole et pluuia in eodem probantur, ut sint super habitaculis hominum.«*

SM, 148-151 *respondit Petrus et dixit ad Marcellinum episcopum:»iam audi, expontifex, iudica causam tuam; – quoniam ex ore tuo iustificaberis et ex ore tuo condemnaberis, quoniam omnia membra sana esse non possunt, si caput mestauit.«*

SM, 158-162 *unus autem de episcopis nomine Quirinus dixit: »infudisti cor tuum, pontifex, malitia, quod decem et VIII annis siccaueras castitate. praesul, uulnerasti uniuersa membra tua, propterea ego non recedam de omne introitus synodi, omnem purporeum cor tuum.«*

(8)

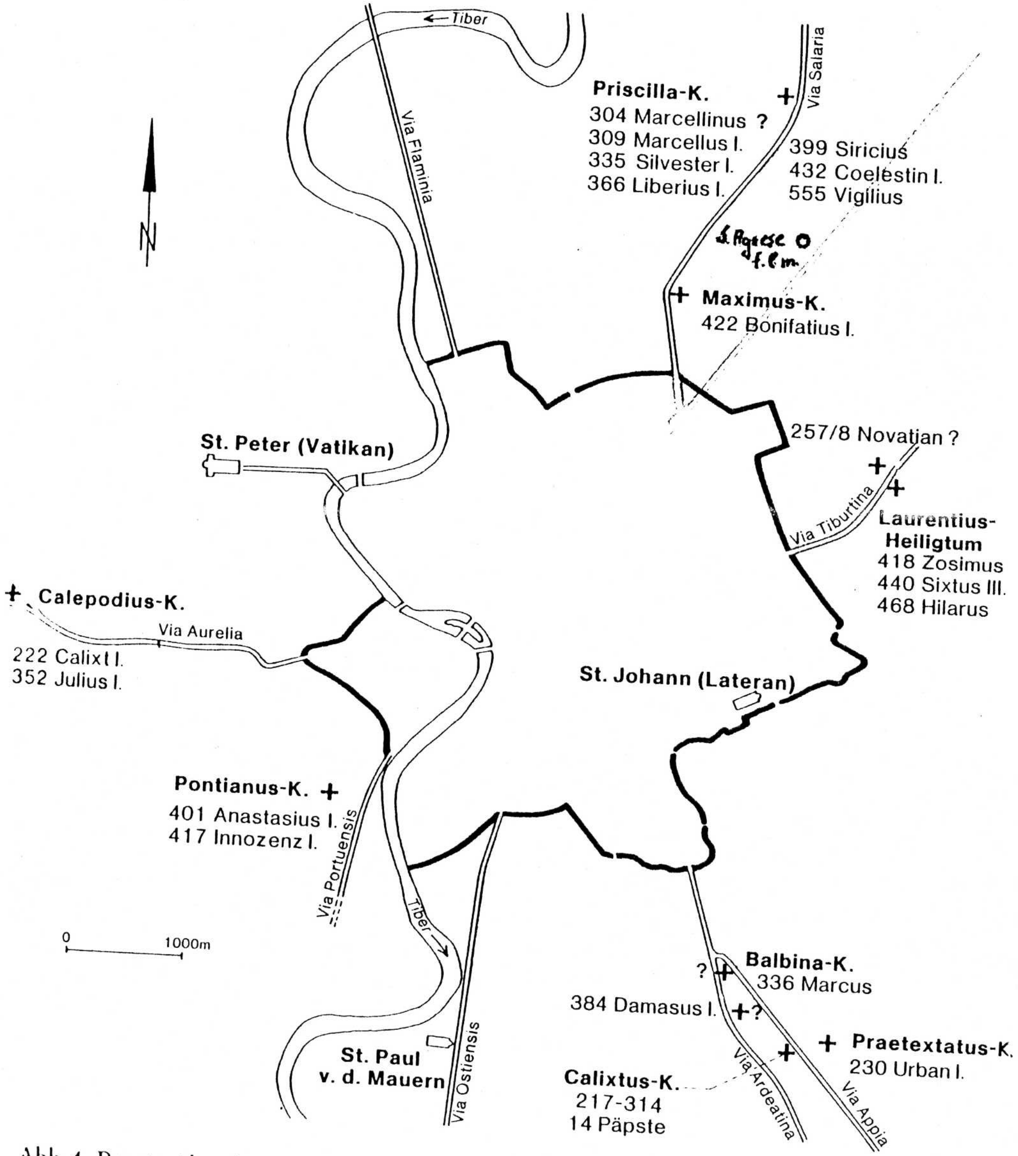

Abb. 4 Papstgräber in römischen Katakomben, aus: Borgolte, Petrusnachfolge und Kaiserimitation, 1989, S. 29

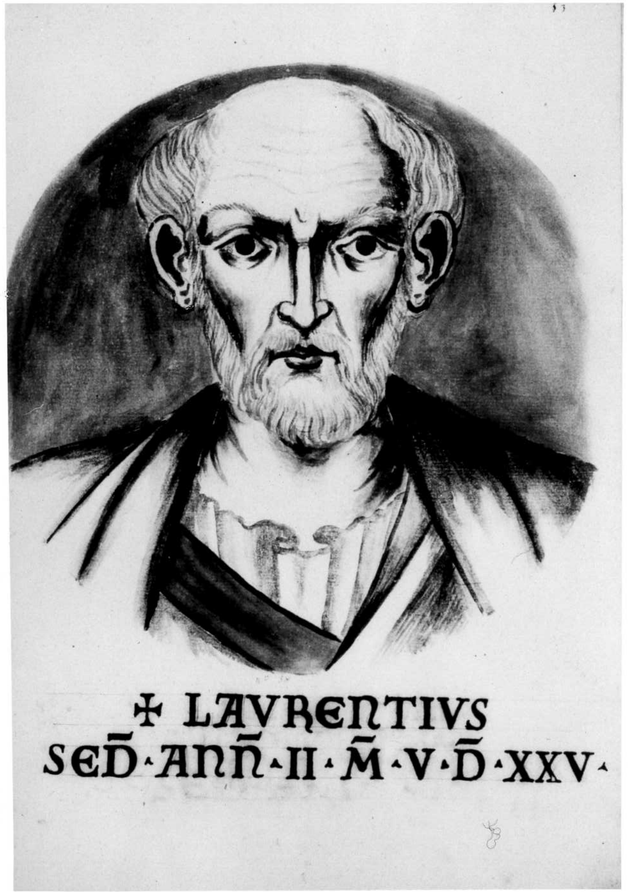

Vat. Barb. Lat. 4407, fol. 53R